DOI: 10.11649/sm.1936

Slavia Meridionalis 20, 2020
Article No.: 1936

Citation:
Йовчева, М. (2020). Старобългарски химнографски творби в Краковския печатен октоих (1491 г.). *Slavia Meridionalis*, *20*, Article 1936. https://doi.org/10.11649/sm.1936

Ĭovcheva, M. (2020). Starobŭlgarski khimnografski tvorbi v Krakovskiia pechaten oktoikh (1491 g.). *Slavia Meridionalis*, *20*, Article 1936. https://doi.org/10.11649/sm.1936

Мария Йовчева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
https://orcid.org/0000-0003-2958-687X

Старобългарски химнографски творби в Краковския печатен октоих (1491 г.)[1]

Проблемите около ръкописните източници на Краковския октоих (нататък Крк) и досега остават сред най-дискутираните в науката[2], като тяхното изясняване стъпва предимно върху езикови и композиционни белези. По структуриране на репертоара изданието представя варианта Служебен шестоднев[3], силно разпространен в източнославянската прак-

[1] Публикацията е изготвена в рамките на проекта „Миграция на текстовете в културното пространство на Slavia Orthodoxa“, разработван съвместно от СУ „Св. Климент Охридски“ и Петербургския университет по програмата на Фонд „Научни изследвания“ за двустранно сътрудничество между България и Русия (Договор № ДНТС/Русия 02/13 от 15 юни 2018 г.).

[2] Общо за историята на изследване на краковското издание на Октоиха и за запазените екземпляри вж. базовите трудове на Немировский, 1979, 1993, 2003, с. 329–335, 2009; вж. и по-новите публикации и цитираната там библиография: Августин, 1993; Лудилова, 2018, с. 20–22; Наумов, 1992; Стемпняк-Минчева, 1990, 2007; Mitu, 1993; Petrov, 2015, с. 92–95; Rusek, 1993; Stępniak-Minczewa, 2000; Wronkowska-Dimitrowa, 2010, с. 13–22.

[3] В края на книгата са добавени и три хомилитични текста: две поучения, приписвани на преп. Ефрем Сирин, с нач. Помыслите братїа. и҇ съдръгнѣте са члвци и Слово како подобаеть роди-

This work was prepaired within the framework of the project “Migration of texts in the cultural space of Slavia Orthodoxa”, developed jointly by Sofia University “St. Kliment Ohridski” and the University of St. Petersburg and supported by the Bulgarian National Science Fund (Contract No. DNTS/Rusiya 02/13 of 15 June 2018).

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

тика от XII до XVI в., но се отклонява от общата схема на разпределение на гласовете в древноруските кодекси (службата в петък е за VI-и, а не за V-и глас, а за събота – за VIII-и, а не за VI-и глас).

Докато преобладаващата част изследователи търсят възможния му оригинал сред югозападноруските (украински и белоруски) ръкописи, според Евгений Немировски (а след него и според Сергей Кистерьов) *Крк* е най-близо до разширената редакция на московските и новгородско-псковските октоиси от втората половина на XV в.[4] Като първостепенна особеност за решаването на този проблем в най-новите публикации обаче е изтъкната и текстовата нееднородност на *Крк* (Йовчева, 2011). Именно тя го отличава от ранните южнославянски и руско-украински издания на Октоиха[5], които отговарят изцяло на Йерусалимския устав, въведен в славянската книжнина след кардиналните реформи през XIV в. на Балканите. В наслагването на старо- и новоизводни пластове в *Крк* рефлектира компилаторска и редакторска дейност, чиято цел е изданието да бъде съобразено с изискванията на вече наложения богослужебен регулатор[6]. Въпреки това, в него са оцелели и текстове от най-архаичната версия на старобългарския Октоих, която е формирана от Кирило-Методиевите ученици в България в края на IX – началото на X в. (Йовчева, 2011). В търсене на паралели за тази нехомогенност и за някои конкретни композиционни особености Елена Лудилова се връща към югозападноруската хипотеза за локализацията на подложката на *Крк* (Лудилова, 2018). Изследователката намира в Полската национална библиотека сроден ръкопис с вероятен пшемисълски произход – Псалтир с последования, съдържащ и Служебен шестоднев, BN Akc. 2749 (нататък *Вш*[7]). Варшавският кодекс повтаря основните микро- и макрокомпозиционни характеристики на *Крк*,

---

телема казнити чада своа с нач. Казни сн҃а своѥго ѿ оуности ѥ҆го, и словото на св. Йоан Златоуст за покаянието, възпоменаването на човешкото естество, смъртта и Страшния съд (за четвъртък на Сиропустната седмица), с нач. Помыслите братие. каковъ страхъ и҆мѣти.

[4] Обзор на публикациите и мненията по въпроса вж. у Лудилова, 2018, с. 20–22.

[5] Например: Цетине 1494 г., Търговище 1510 г., Венеция 1537 г., Москва 1594 г., Киев 1629 г., Лвов 1630 г. и др.

[6] С него са съгласувани, макар и не изцяло, неделните служби, чиято композиция е показателна за Йерусалимския устав (пълен комплект вечерни стихири, троични канони и три утринни канона). Наред с това структурата им носи отпечатъка и на по-ранната практика, тъй като липсва симптоматичната за Йерусалимския устав малка вечерня.

[7] В най-новия инвентар на ръкописите от Националната библиотека във Варшава кодексът е под сигнатура BN 11880 III (Kaszlej, 2011, с. 62–63).

включително и схемата на гласовете, и изцяло му съответства по текст от неделната служба за V-и глас до утренния канон за събота, VIII-и глас, но се различава в някои второстепенни елементи и в текста на останалите служби, добавени явно от различен източник. Това несъмнено важно откритие позволява на Лудилова да заключи, че най-вероятно краковското издание и варшавският препис имат общ протограф, битувал по това време в югозападноруските земи (Лудилова, 2018).

По-нататъшното уточняване на източниците за *Крк* изисква неговият текст да бъде детайлно разслоен и проучен в съпоставка с широк кръг ръкописи от XII до XVI в., като индикативни за проблема са изолираните или редките съставки и четения. Предложеното изследване е съсредоточено върху три старобългарски канона – за св. Йоан Предтеча за II-и глас, за св. Троица за II-и глас и за св. Богородица за III-и глас, за да се очертае мястото на първопечатния октоих в текстовата им традиция и данните да бъдат осмислени спрямо вероятния антиграф, използван от Швайполт Фиол. Приемствеността от старинен протограф проличава и при вечерните стихири (на „Господи, възвах“) за делничните дни в *Крк*, които също влизат в циклите, наложени в староизводната практика и без намерени досега гръцки паралели. Тези песнопения обаче не носят толкова значима текстологична стойност, тъй като са широко представени в ръкописните староизводни свидетели. В статията са въведени следните съкращения: КЙПр – канон за св. Йоан Предтеча, КТр – канон за св. Троица, КБг – канон за св. Богородица за сряда; при уточняването на позицията на песнопенията най-напред е посочен редът на тропара в песента, след него – номерът на песента и в края – гласът (с римски цифри). Списъкът на привлечените първични източници за текстологичното проучване и техните съкращения е приложен в края.

Канонът за св. Троица в неделната служба за II-и глас (л. 18v3–21r19) принадлежи към един от двата осмогласни старобългарски цикъла[8] (ирм. Процъвла ѥ҇ пꙋстыни; нач. на II тр., който е първи в *Крк* Ѥ̈дино ѥ҇ство въ двѣ сѫществѣ)[9]. Знаменателен е фактът, че засега тази творба е позната

[8] Открити са от Йовчева (Йовчева, 1999); публикация по два южнославянски преписа вж. у Крашенинникова, 2006, с. 231–267.

[9] По-точната идентификация на цикъла, от който е зает канонът, е затруднена, тъй като само каноните за VIII-и глас съдържат акростих. За останалите гласове при оскъдните преписи и сравнително стандартния химнографски език двата цикъла могат да се обособят с много висока степен на несигурност.

само от един староизводен сръбски октоих (*Г26*, л. 19b3–20a33, 4a1–4d29, 20a1–33). *Вш*, както посочва и Е. Лудилова, включва тук преводния канон на преп. Митрофан Смирненски. Все пак се налага уточнението, че в него са останали две песнопения от старобългарския състав: ирмосът на III-а песен и тропар в VII-а песен, нач. Трисвѣ́лыми зарами (л. 172a7–13). За старинността на антиграфа на *Крк* говорят запазени архаични или верни четения спрямо единствения друг източник *Г26*[10].

Г26 ха̑ ѝповѣдаѥ҇мь. ѿ ѿца҇ прѣжде рожениа. и вь пос҆лѣд҆наѩ лѣ҇ бесѣмене. изь дв҇ы выпльщ҆ша се – *Крк* ха҇ ѝсповѣдоуемь. ѿ ѻ҆ца҇ прѣжде вѣкь рожена а҇ не сътворена. въ послѣднаа лѣта безь сѣмене ѿ дв҇ы чистыа въплъщ са (2/I/II);

Г26 Ѥдин҆ст҆во вь трици славимь. и трицоу же вь ѥ҇дньст҆вомь. бж҇ст҆вомь ѡц҇а и сн҇а без҆начел҆на. – *Крк* Въ ѐдиньствѣ тр҇цоу славимь, ѝ тр҇цꙋ въ ѐдиньствѣ. бж҇тво нераздѣлно. ѡ҆ц҇а събезначална. ѝ сн҇а съпрѣстолна. (4/III/II).

Вж. и *Г26* вь тр҇е своиствѣ҇ – *Крк* въ трехь събьсвѣхь (1/4/II); *Г26* Трице ст҇аѩ и несьзан҆наѩ – *Крк* Тр҇це ст҇аа ѝ несъзданнаа (1/8/II); *Г26* Ѥдинь свѣт҆ вь тр҇е сл҇нцѐ – *Крк Вш* Свѣт҆ ѐдинь въ трехь лицехь (2/6/II).

Между преводните троични тропари за другите гласове в *Крк* са вмъкнати отделни оригинални песнопения, които се регистрират и във *Вш*: за V-и глас Ѥдина вла҇ ѐдино бж҇тво в IV-а песен (л. 59r24–59v1; *Вш*, л. 193a8–12; *КМ172*, л. 4d26–29) и Неоу҆ставнꙋю силоу соущества в VI-а песен (л. 59v18–21; *Вш*, л. 193b10–15); за VI-и глас Свѣ҇ ѐдинь въ тр҇е лиц҇е в VI-а песен (л. 72r21–24; *Вш*, л. 200d7–12, зает обаче от същата песен на старобългарския канон за II-и глас = *Г26*, л. 4b23–25); за VIII-и глас Лици тѧ҇ раздѣлающе в IX-а песен – въвежда буквата л в именния акростих КЛИМ (л. 107v2–6; *Вш* л. 217a28–218b1; *Г26*, л. 159b26–32; *КМ172*, л. 104b3–10; *Х135*, л. 17r34–37). Строфи без паралели в гръцкото издание се срещат и в песните за I-и глас, но тъй като засега не са намерени преписи на старобългарските канони за този глас, техният произход остава неясен.

Оригиналните троични песнопения могат да бъдат оценени с оглед на проблема за източниците на *Крк*. До XV в. тези творби липсват изцяло в древноруски преписи, а са ограничени само в четири западнобългар-

[10] Цитираните в статията текстологични данни са ексцерпирани от първичните извори, а не са използвани по изданието на Крашенинникова (Крашенинникова, 2006), независимо, че част от привлечените в изследването преписи са публикувани там. В това издание е отразен само сегмент от текстовата традиция – предимно ограничен брой източнославянски свидетели, а критическият му апарат не е представителен за текстологично проучване.

ски и сръбски кодекса от XIII–XIV в., зависими от въведения от св. Сава Сръбски Евергетидски устав (вж. у Йовчева, 2007, с. 359–374). Отделни повтарящи се старобългарски тропари, очевидно подбрани според наситеното им догматическо съдържание, започват да се появяват епизодично в преводните канони едва в по-късни източнославянски октоиси (от края на XV – началото на XVI в.), които вече са ориентирани към Йерусалимския устав. Само три от тях обаче съвпадат с посочените по-горе оригинални песнопения от *Крк* и *Вш*.

II-и глас, VII-а песен Трисвѣтлами зара́ми. о҆свѣщаѥ̑ми *Тр368*, 138r7–11; *Тр378*, 31r7–11; *Тр380*, 35r22–35v5; *F31*, 45d23–29; *F105*, 31r13–15; *F706*, 6d27–7a4; = *Крк Вш*

IV-и глас, IX-а песен Ѥди́нь свѣ҇ вь трехь събъствѣхь *Вш*, 185d28–34; *Тр368*, 369v7–11; *Тр378*, 73v7–11; *Тр380*, 78v19–22; *F105*, 112 v1–3; *F706*, 77b21–25; липсва в *Крк*

V-и глас, IV-а песен Ѥдинꙋ власть. и҆ ѥ҆дино же гь҇ство *Тр20*, 80c19–24; *Тр369*, 10r3–6; *Тр375*, 1v20–23; *Тр378*, 93v5–8; *Тр380*, 100r14–17; *F67*, 5a11–13; *F115*, 7r15–17; = *Крк Вш*

V-и глас, VI-а песен Несъставно сꙋщьство. въ триехъ своиствѣхъ / составѣ҇ *Тр20*, 81a17–23; *Тр369*, 10v9–12; *Тр375*, 2r14–17; *Тр378*, 94r12–15; *Тр380*, 101r1–4; = *Крк Вш*

V-и глас, VII-а песен Равнъı составъı въ ѥ҆динои державѣ *Тр20*, л. 81c12–16; *Тр369*, 11r14–17; *Тр375*, 2v8–10; *Тр378*, 95r2–4; *Тр380*, 101v10–13; липсва в *Крк Вш*

V-и глас, VIII-а песен Ст҇ъ о҆ць҇ б҇ъ превѣчьнъıи҆ *Тр20*, 81d12–18; *Тр369*, 11v7–10; *Тр375*, 2v20–22; *Тр378*, 95r16–19, *Тр380*, 102r3–6; липсва в *Крк Вш*

V-и глас, IX-а песен Исаиа тѧ видѣ на престолѣ *Тр20*, 82a23–82b5; *Тр369*, 12r3–7; *Тр375*, 3r7–11; *Тр378*, 94v15–18; *Тр380*, 102r22–102v6; липсва в *Крк Вш*

VI-и глас, VI-а песен, Ст҇ъ еси и прест҇ъ. тр҇це б҇е *Тр20*, 161a21–161b2; *Тр369*, 115r23–115v4; *Тр378*, 117r6–9; *Тр379*, 40d27–41a3; *Тр380*, 123r22–123v4; липсва в *Крк Вш*; регистрира се и в българския Килифаревски октоих, 1492 г. (ОДА ф. 805-К, арх. ед. 1)[11].

Дистрибуцията на тези оригинални тропари за св. Троица подсказва възможността те да са проникнали на Север/Североизток с потока на

[11] Въпреки названието и наложеното мнение, този ръкопис по-скоро има провинциален произход и едва ли е представителен за Търновската редакция на Октоиха.

Второто южнославянско влияние в състава на новоизводни октоиси, които обаче пазят откъслечно наследство от по-ранното състояние. Изолираните паралели в сръбските представители *F31*, *F67*, *F105*, *F115* и *F706* насочват към предположението, че именно подобни ръкописи биха могли да бъдат посредник в преноса на единичните песнопения. Показателна е и липсата на непреводни строфи сред каноните за св. Троица в българския октоих РНБ, Гилф. 23 от средата на XIV в., издържан в т.нар. търновски правопис[12]. Едновременно с това, частичното съвпадение (само три тропара) между *Крк* и разгледаните късни ръкописи налага да се търси и друг източник за троичните песнопения в първопечатния октоих. Тъй като вероятността да са съществували и да бъдат намерени по-пълни източнославянски преписи на оригиналните канони за св. Троица силно се разколебава от стеснената традиция на тези творби, е допустима догадката, че канонът за II-и глас в *Крк* е зает от староизводен южнославянски (български?) октоих със сравнително съхранен текст. Макар и косвена, подкрепа на такъв път на навлизане дава концентрацията на правописни следи от български оригинал именно в тези текстове[13]: сѫществѣ (2/1/II), сѫщество (1/3/II), сѫществѣ͆х (2/5/II), ст҃ѫѧ тр҃цѹ (2/5/II), просъвти (бг/6/II; 1/9/II), ѡ҆мраѹьнѫѧ ми дш҃ѫ (1/9/II), съдръжѫщаа (1/9/II; вм. малка носовка), прѣмѫдре (2/9/II), рѫкама (2/9/II), землѧ (2/9/II; вм. голяма носовка, вин. п. ед. ч.).

В службата за вторник, II-и глас в *Крк* е поместен канонът за св. Йоан Предтеча, нач. Ты въ плъти а҆гг҃ль (л. 115v14–119v15), който влиза в комплект от пет канона на св. Климент Охридски[14]. Творбата е широко разпространена и досега е известна в над 20 самостоятелни или комбинирани преписа в различни по произход староизводни октоиси. За текстологичното проучване са привлечени следните извори: *Бт*, л. 186r10–189r26; *Вш*, л. 243d31–246c23; *Г20*, л. 152r6–154r22; *Г26*,

[12] Ръкописът е използван на сайта на Руската национална библиотека: Сербские рукописи (*Сербские рукописи*, n.d.). Макар и да е представен в тази колекция, той съдържа само един начален по-късен лист със сръбски правопис.

[13] Според наложеното мнение Октоихът и Часословът от краковската печатница оформят група с преобладаващи източнославянски езиково-правописни черти, за разлика от двата триода, които издават по-силно южнославянско влияние, вж. Стемпняк-Минчева, 2007, с. 362–366; Wronkowska-Dimitrowa, 2010, с. 59–138, 203–207, и цитираната там литература.

[14] Открит от Йовчева (Йовчева, 1999, с. 3–30); публикуван по древноруски преписи от Крашенинникова (Крашенинникова, 2006, с. 103–115).

л. 25а14–27а16; *Рж*, л. 103r18–106r15; *С125*, л. 67v15–75r5; *С128*, л. 31v13–35r14; *Сн431*, л. 49d27–51d12; *Т48*, л. 124v10–127v16; *Т71*, л. 55v23–58r19; *Т72*, л. 56v16–58v23; *Т80*, л. 92r3–104r3; *Q54*, л. 34v12–37v3.

В службата за сряда, III-и глас е включен канонът за св. Богородица, нач. Просвѣти влⷣѵце дш҃ю мою (л. 123r14–127v19), за чийто автор също се приема св. Климент Охридски[15]. Творбата е сравнително популярна и досега е известна в около 15 самостоятелни или комбинирани преписа в различни по произход староизводни октоиси. За текстологичното проучване са привлечени следните извори: *Вш*, л. 248d8–251c30; *Гф20*, л. 154r23–156v3; *Гф26*, л. 52b7–54b17; *Дб*, л. 59v16–63r11; *Лв*, л. 1а39–1d41, 6а17–6d40, 4а1–26; *Рж*, л. 129r12–131r16; *С127*, л. 37v16–40r7; *С128*, л. 61r8–64r22; *Сн431*, л. 53а21–54d14; *Т73*, л. 76r3–80r9; *Т83*, л. 50r9–52v22; *Q54*, л. 57r19–59v10.

Колацията с ръкописните извори показва, че оригиналните текстове в *Крк* са подложени на непоследователно редактиране и обновяване. Макар и да се вписват в общите тенденции в текстовата история на старобългарските творби[16], в повечето случаи вариантите обединяват печатното издание единствено с варшавския октоих. По-долу цитирам само някои типове разночетения от съвпадащи песнопения с *Вш*, въпреки че *Крк* изобилства и с други подобни примери. Там, където е извлечен достатъчно материал, за нуждите на изследването данните се разделят в две групи: от делничните и от троичните канони. Ето примери за някои намеси в текста.

Засилва се предикативността чрез замяната на адвербиално употребени причастия с лични форми, например: *Q54 Г20 Г26 Рж С125 С128 Сн431 Т71 Т72 Т80* выпадьша се вь сѣти грѣховныѥ (*Бт Г26 С128 С125 Сн431 Т72* + и) стрⷭ҇тьми погроужаѥ́ма – *Крк Вш* вопⷣаша сѧ в сѣти грѣховныѧ. стрⷭ҇ти погрꙋжают мѧ (1/7/II КЙПр); *Г26 С128 Т72 Т80* Погроўзи грѣхи … глоўбиноў исоушаѥ҇ – *Крк Вш* Погрꙋзи грѣхы … глꙋбинꙋ ӥзсꙋши (3/3/II КЙПр); *Г20 Г26 Дб Лв С127 С128 Сн431 Т73 Т83* роⷦ҇у ми (*Г26* си) прострьши. на покаꙗниѥ҇ възведи ме (*Г26 Лв* мѧ възведї; *Дб* възведи ме на покаа́ниѥ́) – *Крк Вш* рꙋкꙋ ми простри … и҆ к покаанїю мѧ възведи (2/5/III КБг); *Лв Дб С127 С128 Сн431 Т73 Т83* простерши гжⷣе влⷣѵце чⷭ҇ьнѫѫ҇ (*Дб Сн431 Т73* прѣ–) си (*С127 С128* ти) десницѫ. (*Дб С128* + и) възⷣвигнї

[15] Открит и публикуван по древноруски преписи от Крашенинникова (Крашенинникова, 2000, 2006, с. 80–100).

[16] Тези тенденции са изяснени подробно у Йовчева (Йовчева, 2017), затова тук само ще бъдат маркирани с по няколко примера.

мѧ – *Г20* простри гж҃е чьсноую си десницоу҃. възв҃игни ме, *Крк Вш* простри прчⷭ҇тѫѧ десницю свою гж҃е. ӥ въздвигни мѧ (1/6/III КБг) и др.

Пренарежда се словоредът, за да заемат кратките местоименни форми обичайна позиция: *Дб Г26 Лв* ѡ҃ь бечисльныхь ме грѣховь (*Лв* грѣхь) ис҃хыти вл҃це (*Лв Г26* вл҃це ис҃хыти) – *Т73 Т83* отъ бещисльнъıхъ греховъ мѧ влдⷭ҇це ӥсхъıти – *Сн431* отъ бещисльнъıхъ моихъ оубо грѣховъ вл҃це ӥсхъıти мѧ – *Крк Вш* ѿ мнѡгꙑ҆ грѣховь мой ӥзбави мѧ вл҃це. ӥсхыти мѧ (2/3/III КБг); *Лв Г26 С127 Т73 Т83* ꙗ҆ко петра мѧ и҆з глѫбины възведи – *Дб* ꙗ҆ко петра вьз҆веди ме ӥз глоу-бины – *Крк Вш* ꙗ҆ко петра ӥз глоубины възведи мѧ (2/6/III КБг); *Дб С128* оу҆щедри и҆ сп҃си. покаа҆нию сльзы ми подаваю҆щи, *Лв* помл҃оуи и҆ сп҃си мѧ. покаа҆нию сльзы ми подаж҆щи, *Г26* оу҆щедри и сп҃си. покаꙗ҆нию ми сльзи пода́вающии – *Крк Вш* оу́щедри ӥ сп҃си. ӥ покаанию слезы дароуи мѝ (3/7/III КБг) и др.

Наблюдава се замяна на кратките дателни форми с притежателни местоимения, характерна изобщо за късните версии и на преводните текстове (и в църковнославянските издания): *С128 Т48 С125* дш҃ю ѻ̈каньноую (*С125 Т48* ѡ̈каанноу) ми – *Т71 Т72* дш҃ю мою ѻ̈каньную, *Крк Вш* ѻ҆каанн꙽ю дш҃ꙋ мою (2/7/II КЙПр); *Лв Г26 С127 Т73 Сн431* сн҃оу си – *Крк Вш* сн҃оу своѥ́мꙋ (2/3/III КБг); *Лв Г20 С127 С128 Сн431 Т73 Т83 Q54* чⷭ҇ьнѫѭ (*Сн431 Т73* прчⷭ҇тную) си (*С127 С128* ти) десницѫ – *Крк Вш* прчⷭ҇тѫѧ десницю свою (1/6/III КБг) и др.

Лексикалните намеси отразяват насоките на редактиране на древноруските октоиси през предходните векове и същевременно бележат следващ етап в налагането на неутрална книжовна лексика и съобразяването с езика на църковнославянските текстове. Ще цитирам само някои типове. В словообразователно отношение *Крк* илюстрира отстраняването на отглаголните съществители от коренен тип чрез суфиксални на -ниѥ, например: *С128 Г26 С125 Т48 Т80* ѿпустъ – *Т72* оставлениѥ – *Крк Вш* ѿпꙋщеніе (3/4/II КЙПр); *Бт Г26 С125 С128 Т48 Т80* ѿпꙋсть – *Крк Вш Т71 Т72* ѻ҆ставленіе (бг/5/II КЙПр); *Г20 Дб Лв Рж С127 Сн431 Т73 Т83* ѿпоуⷭ҇ – *Крк Вш* прощеніе (1/5/III КБг); *Г26 Г20 С127 С128 Q54 Т73 Т83* ѿпоу҆ста – *Крк Вш* ѿпоущениꙗ (1/7/III КБг). Друга тенденция засяга глаголната суфиксация: *Г20 Бт С125 С128 Сн431 Q54 Т48 Т71 Т72 Т80* показаѥ, *Рж* показа – *Крк Вш* показꙋѧ (1/3/II КЙПр). При троичните песнопения в някои случаи *Крк* се вписва в този процес: *Г26* недѣлимии – *Крк* нераздѣлаѥмь (1/6/II КТр); *Г26* светоу҆щи – *Крк* ѡ҆сщ҃аа (1/6/II КТр), но в други заедно с източнославянската група пази първичната форма: *Гф26* сьхранѣи – *Крк Тр380* сохрани, *Вш Тр369 Тр378 F31 F105 F706* храни (1/7/II КТр); *Гф26* прослаѥмь(!) – *Крк Вш Тр369 Тр378 Тр380 F31 F105 F706* славимь (1/7/II КТр).

Замените в *Крк* и *Вш* затвърждават иновацията, позната от историята и на друг тип текстове: *Г26 С125 С128 Т48 Т72 Т80* приришоущимь, *Т71* приришюще – *Г20* притѣкоӱщими – *Бт* прибѣгаж҄щимь – *Крк Вш* приходащи҃м (бг/6/II КЙПр); *Дб Г26 Г20 Рж С128 Т73* чрѣвѣ – *Крк Вш* ѹ҆тробѣ (1/1/III КБг); *Бт Г20 Рж С125 С128 Сн431 Т71 Т72* всего мира, *Q54* мира всего – *Крк Вш* мирꙋ, *Т48 Т80* мирови (1/3/II КЙПр). В по-редки примери *Крк* съвпада и с други преписи и може би наследява четенето от антиграфа си, срв. *Г26 С125 С128 Т71* величьствыꙗ҄ – *Крк Бт Вш Т80* величиꙗ (2/9/II КЙПр); *С128 С125 Сн431 Т48 Т71 Т72 Т80 Q54* просвѣтилъ са ѥси, *Г20* просвѣтиль ѥси, *Бт* просъфтѣ са – *Крк Вш* ꙗ҆вилъ са є҆си, *Рж* ꙗви ⷭ҇ (1/1/II КЙПр).

Осъвременява се богословската и литургическата терминология с цел да бъде унифицирана чрез по-късния, вече утвърден термин. Показателните примери засягат първични четения като вѣрьнъ / правовѣрьнъ (в значение ὀρθόδοξος), милосрьдъ (в значение εὔσπλαγχνος), ѥдиночадъ и др., например: *С128 Т83* вѣрномоу – *Лв Дб* правовѣрному – *Крк Вш* православны҃м (3/4/III КБг); *Г26 Г20 Дб Т83* млⷭ҇рда – *Крк Лв Т73* млⷭ҇тва (1/3/III КБг); *Г26 Г20 Дб Лв Рж С127 С128 Сн431 Тп83* ѥдиночⷣ҇его – *Крк Вш* є҆динорⷣ҇наго (1/4/III КБг); *Г26 С125 Т48 Т72* ѥр҄ѣи – *Крк Вш* сщ҃енники (3/4/II КЙПр); *Г20 Г26 С128 Т72 Т80* иѥр҄ѣи – *Крк Вш* сщ҃енникы (3/5/II КЙПр); *С125 С128 Г20 Г26 Сн431 Т48 Т71 Т72* добротою оукрашена (*Г26* -н'на), *Бт* ꙋкрашена добротож҄ – *Крк Вш* красотою ꙋкрашена (бг/1/II КЙПр). Значителен брой случаи от троичните тропари говорят за стремежа да бъде изчистена лексемата собьство в значение 'свойство; състав, ипостас'[17]: *Г26* вь трⷯ҇е собст'вⷯ҇ѣ – *Крк* вь трⷯ҇е своиствⷯ҇ѣ (1/3/II); *Г26* трьми соб'ст'вы – *Крк* треми своиствы (2/6/II) = *Крк Вш* треми своиствы (3/6/VI, в същия тропар, вмъкнат и в канона за друг глас); *Г26 Х135* соб'ст'вы – *КМ172* свои҄ствы – *Крк Вш* състава (2/9/VIII; *Крк Вш* съдържат характерния за атонската редакция термин).

Чрез употреба на съчетания или изрази, които представят често срещани топоси или наложени формули, се постига по-висока стилизация и стандартизация на текста[18]: *Г26 С128 Т72 Т80* вь водахь бж҃иꙗ҄ млⷭ҇рдиꙗ҄ – *Крк Вш* въ безⷣ҇нꙋ бж҃їа млⷭ҇рдїа (3/3/II КЙПр); *Г20 Бт Г26 С125 С128*

[17] За триадологичната терминология на св. Климент Охридски и за собьство вж. Христова-Шомова, 2016, с. 116–117, 129–130; вж. също Русев, in press.

[18] Не е изключено този тип обработка на текста да е мотивирана от неговата по-опростена образност, тъй като старобългарските октоихови творби не носят в такава степен белезите на високата украсеност и усложненост, която по принцип отличава византийската (и съответно преводната славянска) химнография за седмичното богослужение.

Сн431 Т48 Т71 Т72 Т80 неблагими дѣли (*Бт* грѣхы) – *Крк Вш* скверными грѣхы (бг/4/II КЙПр); *Лв Г20 Г26 Дб С127 С128 Т83* дш҃егоубны … грѣховь (*Г20 Г26 Дб С128* грѣхь) – *Крк Вш* дш҃етлѣнны грѣхь (2/5/III КБг); *Г20 Лв С127 С128 Сн431 Т73 Т83* бечисла мт҃ь (*С128* мт҃и), *Дб Рж* бечисльноую … мт҃ь – *Крк Вш* неизреченнꙋю мт҃ь (2/8/III КБг); *С128 Г26 С125 Т71 Т80* скврьнъı ѡмъıти (*С125* ѿмъıти) моа, *Бт* съкврьныи моеа ѿмыи – *Крк Вш* ѿчистити моа скврьны (2/9/II КЙПр)[19]. При троичните песнопения обаче разпределението не е еднопосочно. *Крк* изпъква със свое ново четене в единствения общ тропар за II-и глас: *Гф26 Вш Тр369 Тр378 Тр380 F31 F105 F706* ѿ противнї напастеи – *Крк* ѿ сьпротивныхь настоанїи (1/7/II КТр), в друга опозиция пази верния текст заедно с източнославянската група: *Гф26 Ø – Крк Вш Тр368 Тр378 Тр380 F31 F105 F706* во єдинои державѣ (1/7/II КТр), а в трети случай заема междинно място: *КМ172* неразѣлꙿно, *Крк Вш* нераздѣлимо – *F67 Тр20 Тр378 Тр375 Тр369 F115* неразлоучно, *Тр380* неразлꙋчны (2/4/V КТр). Общото песнопение за VIII-и глас илюстрира отново родството на *Крк* и *Вш*: *Г26 КМ172 Х135* тобою бо вꙿсѣ сьстоютꙿ се. и вь хотѣни прѣбивають – *Крк Вш* тобою вса стоать. словомь повелѣнїа твоего (2/9/VIII КТр).

При липсата на гръцки паралели за сверка, някои места са опростени и коригирани, като е променен и техният смисъл. Макар и в отделни случаи изданието да намира близост с древноруски преписи, и тук повечето негови варианти са споделени единствено от *Вш*:

С128 на млтвоу гже подвигни сь собою. низложащи врага и грѣхы раздрѣшаща. и мира съхранити, *Лв* на мтвѫ гже сь собоѫ подвигни. низложїти врагы и грѣхы разрѣшаѫщи. и мира сьхрани, *Дб* на млтвоу подвигни сь собоѥ. низложи врага и грѣхы потрѣбвещи. и мирь сьхрани – *Т83* на млтву. въздвигни собою гже. нийзложити врага. й грехи разрушити. и миръ схранити, *Крк Вш* мли са вл҃чце низложити врагы наша и грѣхы наша разрѣшити. и мирь съмирити (3/9/III КБг) – предикативно употребените причастия постепенно се заменят с инфинитив, но едва в *Крк* и *Вш* трите неличните форми са уеднаквени;

Т80 Г26 Г20 С125 С128 Т72 Q54 (*Г20* Тихоѥ) пристанище твоѥго застоуплениꙗ. предътече. (*С125 Т72* продроме, *С128* приими) молю та (*С128* + и) подажь (*С125* подаи же) ми оканьноу (*С125* ѡкааноу, *С128* ѡканномоу, *Г20* Ø), *Рж* Тыхоѥ пристанище. твоѥго застоуплениꙗ прѣтче. подажь ми млу ти се, *Бт* Тихое прис-

[19] За употребата в най-ранните преводи на производни от -мъıти в изрази, свързани с изчистването на греховете, и за по-късното им отстраняване, вж. Йовчева, 2016, с. 276–278 и цитираната там библиография.

танице. твоѥ҃го застѫпленииа҃ продроме. мл҃ѧ та подажь ми покаа҃ние – *Крк Вш* Въ тихо пристанище, твоѐго застꙋпленіа пр҃тче. прибѣгаю (*Вш* припадаю) и мл҃ю та. дай же ми покааніе (1/5/II КЙПр) – преработка на текста, която води до неговото опростяване;

С128 Г20 Рж С125 Сн431 Т48 Т71 Т80 Q54 Чюдеса твоꙗ страшна (*Г20 Рж* –наꙗ) и преславна (*С128 Рж* –наꙗ) – *Крк Вш* Что се҃ твоа страшнаа и прѣславнаа (1/9/II КЙПр) – грешка под влияние на разпространения ирмос Чьто се твоꙗ велиꙗ и прѣславьнаꙗ таина;

Лв С127 Т73 Т83 Болѣзни вса и ст҃рти грѣховныѧ погрѫжаѫть ми дш҃ѫ ст҃ртнѫѫ, *Г26 С128* Болѣзни и ст҃рти грѣховние погроужають ми дш҃оу ѡкан'ноую, *Дб* Болѣзни все и ст҃рти моѥ грѣховныѥ. погроужають ми дш҃оу – *Крк Вш* Оумрътвй са ст҃ртьми грѣховными. и погроужають ми дш҃ю (2/6/III КБг) и т.н.

Данните от троичните песнопения в този параграф отново не са еднозначни. В общия тропар за II-и глас *Крк* пак се отделя: *Гф26 Вш Тр369 Тр378 Тр380 F31 F105 F706* Трьсвѣт'лими зарами – *Крк* Прѣсвѣлами зарами (1/7/II КТр); *Гф26* тр҃ице ст҃аꙗ, *Тр369 Тр378 Тр380 F31 F105 F706* т҃рце прест҃аа; *Вш* т҃рце трисвѣ҃лаꙗ – *Крк* прѣст҃аа т҃рце (1/7/II КТр). В другите песнопения обаче споделя общи, включително и некоректни варианти с *Вш*: *КМ172* просвѣти ни твоими щедрòми – *Крк Вш* просвѣти мѧ ѡкаа́ннаго – *F115 Тр20 Тр378 Тр375 Тр369 Тр380* просвѣти на҃ рабы твоѥ (*F67* своѥ) (2/4/V КТр); *КМ172 Крк Вш* Ѥдина вл҃ … славимь – *F67 Тр20 Тр378 Тр375 Тр369 Тр380 F115* Єдїноу власть … славимь (2/4/V КТр); *КМ172 Тр20 Тр378 Тр375 Тр369 Тр380* ѥдино г҃во – *Крк Вш F67 F115* єдино бж҃тво (2/4/V КТр); *Тр20 Тр369 Тр375 Тр378* несъставно сущьство, *Тр380* бе҃ставно сꙋществе – *Крк Вш* неоуставнꙋю силоу соущества (3/6/V КТр).

И така, старобългарските произведения в Краковския октоих хвърлят светлина върху въпроса за неговия протограф, разгледан не само като конкретен кодекс, но и като състав, от който се формира. Те дават основания да се допуснат поне два източника за архаичното ядро: един за делничните и един за част от неделните служби. Тъй като по това време пълните източнославянски октоиси[20], в чиято основа лежи Атонско-Търновската редакция, вече следват изцяло Йерусалимския устав (и следователно, не съдържат оригинални творби), най-вероятно делничните служби наистина са свързани с консервативната и периферна

[20] Например, *Тр20+21*, *Тр368*, *Тр369*; ГИМ, Син. 412, 1436 г. и Син. 413, XV в. (по Горский & Невоструев, 1869, с. 448–454, 455–456).

традиция докъм края на XV в. на по-старинните варианти (параклитици или служебни шестодневи). В тях обаче неделната служба е от опростен студийски тип, без троични канони[21], и едва към края на това столетие започва да се запълва с нужните компоненти[22]. Така че старобългарските троични песнопения, и конкретно канонът за II-и глас, произлизат от друг състав. Липсата на оригиналните канони за св. Троица в староизводната древноруска книжнина и само частичното покритие в отделни строфи между *Крк* и по-късни източнославянски кодекси позволяват, макар и предпазливо, да се изкаже хипотезата за пряко влияние на архаичен сръбски или български представител при формиране на първопечатния октоих. Подобно контаминиране на богослужебни извори с консервативен и актуализиран състав може да се обясни с регионалната специфика на книжовната традиция на полско-украинските земи, където свой отпечатък налагат както връзките със славянския Юг, така и контактите между Полско-Литовската и Московската държава (срв. Наумов, 1992; Наумов & Страдомски, 2011).

Безспорното текстово родство на краковското издание с ръкопис *Вш* се потвърждава в старобългарските песнопения от редица опозиции, в които само двата източника са обединени от общ вариант. Те обаче са концентрирани в двата делнични канона и в четирите троични тропара за V-и, VI-и и VIII-и глас. Данните сочат, че за оригиналния канон за св. Троица за II-и глас *Крк* е засега единственият източнославянски свидетел, при това пряко обвързан с архаична подложка със старинни и верни четения. Поместеният само един тропар (и един ирмос) от този канон във *Вш*, а също и текстологичните разлики между двата октоиха в неговия текст предполагат (макар и на базата на много оскъден материал), че варшавският ръкопис тук е свързан с друг източник, по-близък до цитираните източнославянски октоиси с изолирани оригинални троични песнопения.

---

[21] Например, служебните шестодневи *Тр375*, *Тр376*; ГИМ, Син. 431, XIV в. и Син. 432, XV в. и параклитиците ГИМ, Син. 419 и 421 (по Горский & Невоструев, 1869, с. 537–545, 573–575; срв. и Лозовая, 2009, с. 70–96).

[22] Вж. служебните шестодневи *Тр378*, *Тр379* и *Тр380*. Показателен за процеса на адаптиране към новия устав е *Тр379*, където са изписани изцяло само троичните канони за I-и, VI-и и VIII-и глас; неделните служби за II-и, III-и и IV-и глас съдържат препратки да се използва канонът за I-и глас, за V-и глас – канонът за VI-и глас, а за VII-и глас дори липсват указания за троичен канон.

Първични източници

Бт Битолски изборен октоих, ХАЗУ III.a.45–46, сред. на XIII в., бълг. (Mošin, 1955, с. 204–205); използван по микрофилм.

Вш Псалтир с последования, включващ Служебен шестоднев, Националната библиотека във Варшава, BN 11880 III (BN Akc. 2749), ок. 1500 г., използван по копия[23].

Г20 Изборен октоих, РНБ Гилф. 20, нач. на XIV в. (Турилов, 2002, с. 589–590), сръбски; използван *de visu*.

Г26 Октоих, РНБ Гилф. 26, сред. на XIV в., сръбски; използван *de visu*.

Дб Дубровнишки октоих, първ. четв. на XIV в.[24]; сръбски (Богдановић, 1982, № 921); използван по копия.

КМ172 Октоих НБКМ 172, XIV в., сръбски (Цонев, 1910, с. 117); използван *de visu*.

Крк Краковски октоих, 1491 г.; използвам т. нар. „вроцлавски“ екземпляр, съхраняван в Руската държавна библиотека[25], който според Е. Немировски е най-добре и най-пълно запазеният сред известните досега осем екземпляра от изданието (Немировский, 1993).

Лв Ловчански октоих, кр. на XIII в., бълг. (Лалев, 1995, с. 42–46); използван по копия.

Рж Ръждавишки октоих, Регионален исторически музей гр. Кюстендил, ОФ № 400, XII–XIII в., бълг. Използван по копия, предоставени ми любезно от Дигиталния архив *Българска ръкописна книга* към Катедрата по кирилометодиевистика, СУ „Св. Климент Охридски“.

Сн431 Псалтир с последования, включващ Служебен шестоднев, ГИМ Син. 431(325), XIV в., древноруски (Горский & Невоструев, 1869, с. 537–573); използван *de visu*.

С125 Параклитик, РНБ Соф. 125, нач. на XV в., древноруски (Гранстрем, 1953, с. 50); използван *de visu*.

С127 Параклитик, РНБ Соф. 127, първ. пол. на XIV в., древноруски (Гранстрем, 1953, с. 32; Турилов, 2002, с. 590); използван *de visu*.

С128 Параклитик, РНБ Соф. 128, XIV в., древноруски (Гранстрем, 1953, с. 53); използван *de visu*.

[23] Описание и актуална датировка на ръкописа вж. у Kaszlej, 2011, с. 62–63; Naumow & Kaszlej, 2004, с. 361, № 759. В различните публикации датирането на ръкописа варира от края на XV до началото на XVI в. (обзор на мненията вж. у Лудилова, 2018, с. 23–25). Копията от ръкописа са използвани на адрес: Psałterz z obrzędami (*Psałterz z obrzędami*, n.d.).

[24] Датировката е по устно уточнение на А. Турилов, който отнася ръкописа към времето на крал Стефан Милутин или на неговия наследник крал Стефан Дечански.

[25] Копията от изданието са използвани на адрес: Октоих 1491 (*Октоих*, 1491, n.d.).

T48 Своден литургически сборник, включващ Служебен шестоднев, РГАДА Син. тип. 48, втор. пол. на XIV в., древноруски (Автократова et al., 1988, с. 320–322); използван *de visu*[26].

T71 Своден литургически сборник, включващ Служебен шестоднев, РГАДА Син. тип. 71, кр. на XIV в., древноруски (Автократова et al., 1988, с. 331–334); използван *de visu*.

T72 Своден литургически сборник, включващ Служебен шестоднев, РГАДА Син. тип. 72, сред. на XIV в., древноруски (Автократова et al., 1988, с. 326–328); използван *de visu*.

T73 Параклитик, РГАДА Син. тип. 73, първ. пол. на XV в., древноруски[27]; използван *de visu*.

T80 Параклитик, РГАДА Син. тип. 80, XII–XIII в., древноруски (Шмидт, 1984, с. 175); използван по копия[28].

T83 Параклитик, РГАДА Син. тип. 83, кр. на XIV – нач. на XV в., древноруски; използван по копия[29].

Тр20+21 Октоих, ТСЛ ф. 304.I. № 20+21, кр. на XIV – нач. на XV в., древноруски; използван по копия[30].

Тр368 Октоих първогласник, ТСЛ ф. 304.I. № 368, 1497 г., древноруски; използван по копия.

Тр369 Октоих петогласник, ТСЛ ф. 304.I. № 369, 1498 г., древноруски; използван по копия.

Тр375 Служебен шестоднев, ТСЛ ф. 304.I. № 375, XV в., древноруски; използван по копия.

Тр376 Служебен шестоднев, ТСЛ ф. 304.I. № 376, XV в., древноруски; използван по копия.

Тр378 Служебен шестоднев, ТСЛ ф. 304.I. № 378, XVI в., руски; използван по копия.

Тр379 Служебен шестоднев, ТСЛ ф. 304.I. № 379, кр. на XV – нач. на XVI в., руски; използван по копия.

Тр380 Служебен шестоднев, ТСЛ ф. 304.I. № 380, нач. на XVI в., руски; използван по копия.

---

[26] Копията от ръкописа са използвани от сайта на РГАДА: Часослов с добавлениями (*Часослов с добавлениями*, n.d.).

[27] Датировката е уточнена от А. Турилов и А. Лифшиц; у Автократова et al., 1988, с. 206–207 ръкописът е отнесен към средата на XIV в.

[28] Копията от ръкописа използвам от сайта на РГАДА: Параклитик (*Параклитик*, n.d.-a).

[29] Датировката и копията от ръкописа са използвани от сайта на РГАДА: Параклитик (*Параклитик*, n.d.-b).

[30] Датировката и копията на всички привлечени ръкописи от Троице-Сергиевата лавра използвам от сайта на манастира: Рукописные собрания (*Рукописные собрания*, n.d.).

F31 Октоих първогласник, РНБ ОЛДП F31, кр. на XIV – нач. на XV в., сръбски; използван по копия[31].

F67 Октоих петогласник, РНБ F.п.I.67, нач. на XV в., сръбски; използван по копия.

F105 Октоих първогласник, РНБ F.п.I.105, сред. на XIV в., сръбски; използван по копия.

F115 Октоих петогласник, РНБ F.п.I.115, сред. на XIV в., сръбски; използван по копия.

F706 Октоих първогласник, РНБ F.I.706, нач. на XV в., сръбски; използван по копия.

X135 Октоих, ГИМ, Хлуд. 135, XIV в., бълг. (Николова et al., 1999, с. 61–62); използван *de visu*.

Q54 Параклитик, РНБ, Q.п.I.54, кр. на XIII – нач. на XIV в., сръбски (Гранстрем, 1953, с. 106); използван *de visu*.

БИБЛИОГРАФИЯ

Kaszlej, A. (Ed.). (2011). *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu*. Biblioteka Narodowa.

Mitu, M. (1993). Ze studiów rumuńskich nad Szwajpoltem Fiolem. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 69–77). Uniwersytet Jagielloński.

Mošin, V. (1955). *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije: Vol. 1. Opis rukopisa*. JAZU.

Naumow, A., & Kaszlej, A. (Eds.). (2004). *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog* (A. Naumow & A. Kaszlej, with E. Naumow & J. Stradomski, Comp.). Scriptum.

Petrov, I. (2015). *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk: Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Psałterz z obrzędami. (n.d.). Polona. https://polona.pl/item/psalterz-z-obrzedami,MjM5MjY4MTY/14/#item

Rusek, J. (1993). Oktoich Szwajpolta Fiola a rękopiśmienne Oktoichy w księgozbiorach polskich. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 37–44). Uniwersytet Jagielloński.

Stępniak-Minczewa, W. (2000). Cerkiewnosłowiańskie księgi liturgiczne w drukarni Szwajpolta Fiola. In E. Woźniak (Ed.), *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy: Materiały z konferencji 11–14 maja 1999 r.* (Vol. 2, pp. 213–220). Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.

Wronkowska-Dimitrowa, M. (2010). *Triod kwietny z krakowskiej oficyny Szwajpolta Fiola (1491 r.): Studium filologiczno-językowe pierwszego cyrylickiego triodu drukowanego*. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.

[31] Датировката и копията на октоисите под сигла *F31*, *F67*, *F105*, *F115* и *F706* от Руската национална библиотека използвам от сайта на библиотеката: Сербские рукописи (*Сербские рукописи*, n.d.).

Августин [Никитин], архим. (1993). Краковские инкунабулы в библиотеках С. Петербурга. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk: Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej* (pp. 271–290). Instytut Filologii Słowiańskiej UJ.

Автократова, М., Князевская, О., & Шмидт, С. (Eds.). (1988). *Каталог славяно-русских рукописных книг XI–XIV вв., хранящихся в ЦГАДА СССР* (Vol. 2). Центральный государственный архив древних актов СССР.

Богдановић, Д. (1982). *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI–XVII вв.).* САНУ.

Горский, А., & Невоструев, К. (1869). *Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки* (Vol. 3/1). Синодальная типография.

Гранстрем, Е. (1953). *Описание русских и славянских пергаменных рукописей: Рукописи русские, болгарские, молдовлахийские, сербские*. Государственная Публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина.

Йовчева, М. (1999). Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в Октоиха. *Palaeobulgarica*, *23*(3), 3–30.

Йовчева, М. (2007). Милутиновият октоих (*Уваров 521, ГИМ*) като свидетел за славянската богослужебна книжнина от средищата в светите земи. In Д. Бојовић (Ed.), *Манастир Бањска и доба краља Милутина: Зборник са научног скупа одржаног од 22. до 24. септембра 2005. године у Косовској Митровици* (pp. 359–374). Центар за црквене студије.

Йовчева, М. (2011). К вопросу об источниках Краковского октоиха 1491 г. *Древняя Русь*, *45*(3), 54–55.

Йовчева, М. (2016). Проблемы перевода библейских цитат и реминисценций в древнейших славянских гимнографических текстах. *Slavia*, *85*(3–4), 267–286.

Йовчева, М. (2017). Текстовата история на октоиховите канони на св. Климент Охридски: Типология на разночетенията. *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски". Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев". Културни мостове. Минало и съвреме*, *99*(18), 481–506.

Крашенинникова, О. (2000). Три канона из Октоиха Климента Охридского (Неизвестные страницы древнеславянской гимнографии). *Славяноведение*, *2000*(2), 29–41.

Крашенинникова, О. (2006). *Древнеславянский Октоих св. Климента архиепископа Охридского.* Языки славянских культур.

Лалев, И. (1995). Неизвестен ръкопис от края на XIII век. *Исторически музей Ловеч. Известия*, *1995*(1), 42–46.

Лозовая, И. (2009). *Древнерусский нотированный Параклит XII века: Византийские источники и типология древнерусских списков*. Московская консерватория.

Лудилова, Е. (2018). Об источниках Октоиха, напечатанного в 1491 г. в Кракове Швайпольтом Фиолем. In *Книжная старина: Сборник научных трудов* (Vol. 4, pp. 20–29). Российская национальная библиотека.

Наумов, А. (1992). За спецификата на църковнославянската литература в Жеч посполита. *Palaeobulgarica*, *16*(2), 82–87.

Наумов, А., & Страдомски, Я. (2011). Кирило-Методиевските традиции в църковнославянските ръкописи в Полша. In *Кирило-методиевското културно наследство и националната идентичност* (pp. 150–165). Издателство на БАН.

Немировский, Е. (1979). Описание изданий типографии Швайпольта Фиоля. In Е. Немировский, *Описание старопечатных изданий кирилловского шрифта*. Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина.

Немировский, Е. (1993). Октоих 1491 г.: История изучения и сохранившиеся экземпляры. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 45–53). Uniwersytet Jagielloński.

Немировский, Е. (2003). *История славянского кирилловского книгопечатания XV – начала XVIII века: Vol. 1. Возникновение славянского книгопечатания*. Наука.

Немировский, Е. (2009). *Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта: 1491–2000: Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы: Vol. 1. 1491–1550*. Знак.

Николова, С., Йовчева, М., Попова, Т., & Тасева, Л. (1999). *Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва*: *Каталог*. Кирило-Методиевски научен център.

Октоих 1491. (n.d.). Российская государственная библиотека. https://dlib.rsl.ru/viewer/01003441720#?page=3

Параклитик. (n.d.-a). Российский государственный архив древних актов. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_80

Параклитик. (n.d.-b). Российский государственный архив древних актов. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_83

Рукописные собрания. (n.d.). Отдел рукописей. http://old.stsl.ru/manuscripts/index.php

Русев, Р. (in press). Триадологичната терминология на свети Климент Охридски в *Слово за Света Троица, за сътворението и за съда*. In М. Йовчева (Ed.), *„… новият Павел за новите коринтяни – българите“: Сборник, посветен на св. Климент Охридски*.

Сербские рукописи. (n.d.). Российская национальная библиотека. http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/

Стемпняк-Минчева, В. (1990). Първите кирилски текстове, излезли от печатницата на Швайполт Фиол. *Palaeobulgarica*, *14*(2), 96–120.

Стемпняк-Минчева, В. (2007). О возникновении славянского кирилловского книгопечатания – типография Шфайполта Фиоля в Кракове в XV веке. In M. Kaimakamova, M. Salamon, & M. Smorąg-Różycka (Eds.), *Byzantinum, new peoples, new powers: The Byzantino-Slav contact zone, from the ninth to the fifteenth century* (pp. 357–366). Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica“.

Турилов, А. (Ed.). (2002). *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг: XIV век* (Vol. 1). Индрик.

Христова-Шомова, И. (2016). *Бог бе слово. Етюди върху християнството, видяно през призмата на езика*. УИ „Св. Климент Охридски“.

Цонев, Б. (1910). *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София* (Vol. 1). Държавна печатница.

Часослов с добавлениями и Шестоднев служебный. (n.d.). Российский государственный архив древних актов. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_48&name=Часослов с добавлениями и Шестоднев служебный

Шмидт, С. (Ed.). (1984). *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI–XIII вв.)*. Наука.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

Avgustin [Nikitin], arkhim. (1993). Krakovskie inkunabuly v bibliotekakh S. Peterburga. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk: Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej* (pp. 271–290). Instytut Filologii Słowiańskiej UJ.

Avtokratova, M., Kniazevskaia, O., & Shmidt, S. (Eds.). (1988). *Katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig XI–XIV vv., khraniashchikhsia v TSGADA SSSR* (Vol. 2). TSentral′nyĭ gosudarstvennyĭ arkhiv drevnikh aktov SSSR.

Bogdanović, D. (1982). *Inventar ćirilskih rukopisa u Jugoslaviji (XI–XVII vv.)*. SANU.

Chasoslov s dobavleniiami i Shestodnev sluzhebnyĭ. (n.d.). Rossiĭskiĭ gosudarstvennyĭ arkhiv drevnikh aktov. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_48&name=Часослов с добавлениями и Шестоднев служебный

Gorskiĭ, A., & Nevostruev, K. (1869). *Opisanie slavianskikh rukopiseĭ Moskovskoĭ Sinodal′noĭ biblioteki* (Vol. 3/1). Sinodal′naia tipografiia.

Granstrem, E. (1953). *Opisanie russkikh i slavianskikh pergamennykh rukopiseĭ: Rukopisi russkie, bolgarskie, moldovlakhiĭskie, serbskie*. Gosudarstvennaia Publichnaia biblioteka im. M. E. Saltykova-Shchedrina.

Ĭovcheva, M. (1999). Novootkriti khimnografski proizvedeniia na Kliment Okhridski v Oktoikha. *Palaeobulgarica*, *23*(3), 3–30.

Ĭovcheva, M. (2007). Milutinoviiat oktoikh (*Uvarov 521, GIM*) kato svidetel za slavianskata bogosluzhebna knizhnina ot sredishtata v svetite zemi. In D. Bojović (Ed.), *Manastir Banjska i doba kralja Milutina: Zbornik sa naučnog skupa održanog od 22. do 24. septembra 2005. godine u Kosovskoj Mitrovici* (pp. 359–374). Centar za crkvene studije.

Ĭovcheva, M. (2011). K voprosu ob istochnikakh Krakovskogo oktoikha 1491 g. *Drevniaia Rus′*, *45*(3), 54–55.

Ĭovcheva, M. (2016). Problemy perevoda bibleĭskikh tsitat i reministsentsiĭ v drevneĭshikh slavianskikh gimnograficheskikh tekstakh. *Slavia*, *85*(3–4), 267–286.

Ĭovcheva, M. (2017). Tekstovata istoriia na oktoikhovite kanoni na sv. Kliment Okhridski: Tipologiia na raznocheteniiata. *Godishnik na Sofiĭskiia universitet "Sv. Kliment Okhridski". TSentŭr za slaviano-vizantiĭski prouchvaniia "Prof. Ivan Duĭchev". Kulturni mostove. Minalo i sŭvremie*, *99*(18), 481–506.

Kaszlej, A. (Ed.). (2011). *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu*. Biblioteka Narodowa.

Khristova-Shomova, I. (2016). *Bog be slovo. Etiudi vŭrkhu khristiianstvoto, vidiano prez prizmata na ezika*. UI "Sv. Kliment Okhridski".

Krasheninnikova, O. (2000). Tri kanona iz Oktoikha Klimenta Okhridskogo (Neizvestnye stranitsy drevneslavianskoĭ gimnografii). *Slavianovedenie*, *2000*(2), 29–41.

Krasheninnikova, O. (2006). *Drevneslavianskiĭ Oktoikh sv. Klimenta arkhiepiskopa Okhridskogo*. IAzyki slavianskikh kul'tur.

Lalev, I. (1995). Neizvesten rŭkopis ot kraia na XIII vek. *Istoricheski muzeĭ Lovech. Izvestiia*, *1995*(1), 42–46.

Lozovaia, I. (2009). *Drevnerusskiĭ notirovannyĭ Paraklit XII veka: Vizantiĭskie istochniki i tipologiia drevnerusskikh spiskov*. Moskovskaia konservatoriia.

Ludilova, E. (2018). Ob istochnikakh Oktoikha, napechatannogo v 1491 g. v Krakove Shvaĭpol'tom Fiolem. In *Knizhnaia starina: Sbornik nauchnykh trudov* (Vol. 4, pp. 20–29). Rossiĭskaia natsional'naia biblioteka.

Mitu, M. (1993). Ze studiów rumuńskich nad Szwajpoltem Fiolem. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 69–77). Uniwersytet Jagielloński.

Mošin, V. (1955). *Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije: Vol. 1. Opis rukopisa*. JAZU.

Naumov, A. (1992). Za spetsifikata na tsŭrkovnoslavianskata literatura v Zhech pospolita. *Palaeobulgarica*, *16*(2), 82–87.

Naumov, A., & Stradomski, I. (2011). Kirilo-Metodievskite traditsii v tsŭrkovnoslavianskite rŭkopisi v Polsha. In *Kirilo-metodievskoto kulturno nasledstvo i natsionalnata identichnost* (pp. 150–165). Izdatelstvo na BAN.

Naumow, A., & Kaszlej, A. (Eds.). (2004). *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog* (A. Naumow & A. Kaszlej, with E. Naumow & J. Stradomski, Comp.). Scriptum.

Nemirovskiĭ, E. (1979). Opisanie izdaniĭ tipografii Shvaĭpol'ta Fiolia. In E. Nemirovskiĭ, *Opisanie staropechatnykh izdaniĭ kirillovskogo shrifta*. Gosudarstvennaia biblioteka SSSR im. V. I. Lenina.

Nemirovskiĭ, E. (1993). Oktoikh 1491 g.: Istoriia izucheniia i sokhranivshiesia ėkzempliary. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 45–53). Uniwersytet Jagielloński.

Nemirovskiĭ, E. (2003). *Istoriia slavianskogo kirillovskogo knigopechataniia XV – nachala XVIII veka: Vol. 1. Vozniknovenie slavianskogo knigopechataniia*. Nauka.

Nemirovskiĭ, E. (2009). *Slavianskie izdaniia kirillovskogo (tserkovnoslavianskogo) shrifta: 1491–2000: Inventar' sokhranivshikhsia ėkzempliarov i ukazatel' literatury: Vol. 1. 1491–1550*. Znak.

Nikolova, S., Ĭovcheva, M., Popova, T., & Taseva, L. (1999). *Bŭlgarskoto srednovekovno kulturno nasledstvo v sbirkata na Alekseĭ Khludov v Dŭrzhavniia istoricheski muzeĭ v Moskva: Katalog*. Kirilo-Metodievski nauchen tsentŭr.

Oktoikh 1491. (n.d.). Rossiĭskaia gosudarstvennaia biblioteka. https://dlib.rsl.ru/viewer/01003441720#?page=3

Paraklitik. (n.d.-a). Rossiĭskiĭ gosudarstvennyĭ arkhiv drevnikh aktov. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_80

Paraklitik. (n.d.-b). Rossiĭskiĭ gosudarstvennyĭ arkhiv drevnikh aktov. http://rgada.info/kueh/index2.php?str=381_1_83

Petrov, I. (2015). *Od inkunabułów do pierwszych gramatyk: Konteksty rozwoju bułgarskiego języka literackiego (koniec XV – początek XVII wieku)*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Psałterz z obrzędami. (n.d.). Polona. https://polona.pl/item/psalterz-z-obrzedami,MjM5MjY4MTY/14/#item

Rukopisnye sobraniia. (n.d.). Otdel rukopiseĭ. http://old.stsl.ru/manuscripts/index.php

Rusek, J. (1993). Oktoich Szwajpolta Fiola a rękopiśmienne Oktoichy w księgozbiorach polskich. In J. Rusek, W. Witkowski, & A. Naumow (Eds.), *Rękopis a druk* (pp. 37–44). Uniwersytet Jagielloński.

Rusev, R. (in press). Triadologichnata terminologiia na sveti Kliment Okhridski v *Slovo za Sveta Troitsa, za sŭtvorenieto i za sŭda*. In M. Ĭovcheva (Ed.), *"… noviiat Pavel za novite korintiani – bŭlgarite": Sbornik, posveten na sv. Kliment Okhridski*.

Serbskie rukopisi. (n.d.). Rossiĭskaia natsional'naia biblioteka. http://expositions.nlr.ru/ex_manus/Serbian_Manuscripts/

Shmidt, S. (Ed.). (1984). *Svodnyĭ katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig, khraniashchikhsia v SSSR (XI–XIII vv.)*. Nauka.

Stempniak-Mincheva, V. (1990). Pŭrvite kirilski tekstove, izlezli ot pechatnitsata na Shvaĭpolt Fiol. *Palaeobulgarica*, *14*(2), 96–120.

Stempniak-Mincheva, V. (2007). O vozniknovenii slavianskogo kirillovskogo knigopechataniia – tipografiia Shfaĭpolta Fiolia v Krakove v XV veke. In M. Kaimakamova, M. Salamon, & M. Smorąg-Różycka (Eds.), *Byzantinum, new peoples, new powers: The Byzantino-Slav contact zone, from the ninth to the fifteenth century* (pp. 357–366). Towarzystwo Wydawnicze "Historia Iagellonica".

Stępniak-Minczewa, W. (2000). Cerkiewnosłowiańskie księgi liturgiczne w drukarni Szwajpolta Fiola. In E. Woźniak (Ed.), *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy: Materiały z konferencji 11–14 maja 1999 r.* (Vol. 2, pp. 213–220). Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie.

TSonev, B. (1910). *Opis na rŭkopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofiia* (Vol. 1). Dŭrzhavna pechatnitsa.

Turilov, A. (Ed.). (2002). *Svodnyĭ katalog slaviano-russkikh rukopisnykh knig: XIV vek* (Vol. 1). Indrik.

Wronkowska-Dimitrowa, M. (2010). *Triod kwietny z krakowskiej oficyny Szwajpolta Fiola (1491 r.): Studium filologiczno-językowe pierwszego cyrylickiego triodu drukowanego*. Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.

Starobułgarskie utwory hymnograficzne w Oktoichu (Kraków 1491)

Oparte na niejednorodności tekstów w pierwszym drukowanym Oktoichu (Schweipolt Fiol, Kraków 1491) badanie koncentruje się na jego najbardziej archaicznej warstwie, zawierającej starobułgarskie dzieła uczniów śś. Cyryla i Metodego, napisane w Bułgarii na przełomie IX i X wieku. W artykule zostały poddane analizie trzy oryginalne (nieprzetłumaczone) kanony, stanowiące część służb na niedziele i dni powszechnie. Dwa z nich: Kanon do św. Jana Chrzciciela (wtorek, ton drugi) i Kanon do Matki Bożej (środa, ton trzeci), przypisywane św. Klemensowi z Ochrydy, są bardzo powszechne do XIV wieku w słowiańskich rękopisach różnego pochodzenia. Trzeci – Kanon do Świętej Trójcy (niedziela, ton drugi) – jest anonimowy; do tej pory został odkryty tylko w jednym serbskim Oktoichu (Gilf. 26, Rosyjska Biblioteka Narodowa, XIV wiek), podczas gdy w literaturze wschodniosłowiańskiej można go znaleźć tylko w analizowanym kodeksie. W artykule została scharakteryzowana specyfika tekstów Oktoicha Fiola, a także ich szczególna pozycja w tradycji pisanej dzieł hymnograficznych w porównaniu z rękopisami innego pochodzenia. Dane tekstologiczne są interpretowane głównie w celu odnalezienia protografu wersji drukowanej. Zestawienie tekstów pokazuje, że archaiczna warstwa krakowskiego inkunabułu oparta jest najprawdopodobniej na co najmniej dwóch protografach (albo antygrafach), pośrednio związanych z najwcześniejszym rdzeniem starobułgarskiego Oktoichu. Jeden został wykorzystany do wtorkowych i środowych służb (prawdopodobnie za pośrednictwem wschodniosłowiańskim), a drugi (być może pochodzenia południowosłowiańskiego) został wykorzystany jako źródło kanonu do Trójcy Świętej (ton drugi) w służbie niedzielnej.

Słowa kluczowe: hymnografia, krakowski Oktoich, starobułgarskie dzieła uczniów śś. Cyryla i Metodego

Old Bulgarian Hymnographic Works in the Krakow Printed Octoechos (1491)

Based on the inhomogeneity of the texts in the first printed Octoechos (Schweipolt Fiol, Krakow 1491), the study focuses on the text's most archaic layer, which contains Old Bulgarian works by Cyrillo-Methodian disciples and was written in Bulgaria at the end of the 9th and the beginning of the 10th century. The article examines three original (non-translated) canons that form parts of the Sunday and weekday Octoechos offices. Two of them are considered to have been written by St. Clement of Ohrid: Canon to St John the Baptist (Tuesday, 2nd Tone) and Canon to Theotokos (Wednesday, 3rd Tone), both of which were very common until

the 14th century in Slavic manuscripts of various origins. The third one, Canon to the Holy Trinity (Midnight Office for Sunday, 2nd Tone), is anonymous and has so far only been discovered in a single Serbian Octoechos, Gilf. 26, the National Library of Russia (14th century), while in Eastern Slavic literature it is only found in the codex under review. The specificities in the texts of Fiol's Octoechos as well as its particular position in the written tradition of these hymnographic works are described in comparison to copies of various origins. Textological data are interpreted mostly in search of the protograph of the printed version. The collation of the texts shows that the archaic layer of the Krakow incunabulum is most probably based on at least two protographs (or antigraphs) which are indirectly related to the earliest core of the Old Bulgarian Octoechos. One was used for the Tuesday and Wednesday offices (probably through an Eastern Slavic medium), and the other (of possible South Slavic origin) was used as the source of the canon to the Holy Trinity (2nd Tone) in the Sunday office.

Keywords: hymnography, Krakow Octoechos, Old Bulgarian works of Cyrillo-Methodian disciples

Notka o autorce

Maria Jowczewa (Мария Йовчева) (yovchevama@gmail.com) – profesor na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. św. Klemensa z Ochrydy w Sofii oraz Wydziale Filologicznym Uniwersytetu im. Paisjusza Chilendarskiego w Płowdiwie. Autorka 4 książek oraz ponad 150 artykułów, publikowanych w czasopismach, tomach pokonferencyjnych oraz encyklopediach. Zainteresowania naukowe: średniowieczna literatura słowiańska, hymnografia bizantyńska i słowiańska, hagiologia, rękopisy liturgiczne, biblistyka, gramatyka historyczna języka bułgarskiego.

Maria Yovcheva (yovchevama@gmail.com) – Professor at the Department of Theology, St. Kliment Ohridski Sofia University, and at the Department of Philology, Paisij Hilendarski Plovdiv University. Author of 4 books and a number of book chapters, 2 editions of Medieval Bulgarian texts, and over 150 articles in journals, congress proceedings, encyclopaedias, etc. Specialist in Medieval Slavic literature, Byzantine and Slavic hymnography, hagiology, liturgical manuscripts, Biblical studies, and historical grammar of the Bulgarian language.

Publication History: Received: 2019-02-18; Accepted: 2019-12-13; Published: 2020-12-31